

УДК 94(477) “192/193”:929
Ж 91

Святослав ЖУРАВЛЬОВ

**НЕВТОМНА ДІЯЧКА
НА НИВІ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО І
ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ 20 – 30-х років ХХ століття
(ГРУШЕВСЬКА КАТЕРИНА МИХАЙЛІВНА)**

Стаття присвячена життю і діяльності Катерини Грушевської – ученої, фольклориста, культурного і громадського діяча 20 – 30-х рр. ХХ ст. На основі архівних матеріалів зроблено спробу проаналізувати її здобутки в царині науки, культури, освіти. Зроблено висновки про значущість і різноманітність культурно-освітньої та громадської праці К. Грушевської.

***Ключові слова:** рід Грушевських, Катерина Грушевська, наука, дослідник, фольклорист, культуролог, Український соціологічний інститут, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Сучасне грушевськознавство цілком слушно сфокусоване на постаті Михайла Грушевського. При цьому значно менше цікавості дослідників привертає його родинне оточення – передовсім дружина та донька. Таку дослідницьку оптику не можна вважати слушною, адже саме від забезпечення “родинного тилу” залежала продуктивність праці творця “Історії України-Руси”. Особливу увагу при цьому привертає особа доньки Михайла Грушевського Катерини – улюбленого учня, вірної помічниці, невтомного секретаря. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що незважаючи на невпинний інтерес до постаті К. Грушевської, її культурно-освітня та громадська діяльність надалі залишаються малодослідженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що на сьогодні відсутні спроби комплексного висвітлення культурно-

освітньої та громадської праці Катерини Грушевської. Окреслена проблема лише частково висвітлюється у студіях Сергія Білоконя [1, 2], Любомира Винара [3], Ігоря Верби [4], Ігоря Гирича [5], Василя Гориня [6], Віктора Заруби [7], Миколи Кучеренка [8, 9], Ірини Матяш [10, 11, 12, 13, 14], Ярослава Малика [15, 16], Світлани Панькової [17], Руслана Пирога [18, 19, 20], Василя Педича [21], Омеляна Прицака [22], Наталії Полонської-Василенко [23], Ярослава Федорука [24], Оксани Юркової [25]. Проте спеціальної праці, присвяченої висвітленню ролі К. Грушевської у культурно-освітньому та громадському житті України наприкінці XIX – у першій третині XX ст., наразі не створено. Між тим різнопланові історичні джерела (передусім ті документи, що перебувають на зберіганні у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), Галузевому державному архіві Служби Безпеки України (м. Київ), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (м. Київ), Державному архіві Києва, Інституті рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського) уможливають реконструювати образ К. Грушевської як громадського, культурного та освітянського діяча.

Метою статті є комплексне висвітлення культурно-освітньої та громадської праці Катерини Грушевської.

Катерина Грушевська народилася на початку XX ст. (1900 р.) у Львові у відомій українській родині. Батько – автор “Історії України-Руси”, державний і громадський діяч, знаний педагог, літературознавець, перекладач Михайло Грушевський; мати – активна громадська діячка галицького феміністичного руху Марія Грушевська (Вояковська). Початкову освіту дівчина отримала вдома, оскільки мала слабе здоров'я. Юність її припала на часи Визвольних змагань українського народу. Від березня 1917 р. дівчинка разом із батьками переїхала до Києва. Саме там у вересні 1917 р. вона стала студенткою першого українського університету як вільний слухач на правничому факультеті. Згодом почала цікавитися різноманітними юридичними проблемами молодії Української держави. А вже 10 жовтня 1918 р. була зарахована на природничий факультет Київського університету [XIV, 62].

Батьки й родинне оточення, безперечно, впливали на формування світогляду К. Грушевської. Про її тогочасні життєві

орієнтири та громадянську позицію говорить, наприклад, участь молодої дівчини у маніфестації, присвяченій роковинам Тараса Шевченка, чи у святі на честь відкриття першої української гімназії, на якому вона тримала блакитно-жовту корогву.

У жовтні 1918 р. К. Грушевська подала заяву до Київського товариства “Просвіта”, у видавничій комісії якого тоді вже активно працювала її тітка Ольга Грушевська (Парфененко) – дружина Олександра Сергійовича, рідного брата М. Грушевського, а в листопаді цього ж року Катерина стала повноправним членом товариства. Просвітяни організовували лекції, тематичні вечори, “круглі столи”, диспути, виставки та екскурсії, видавали й розповсюджували через свої організації науково-популярну, науково-методичну, художню літературу, журнали, газети, серійні видання, стенограми лекцій, збірники доповідей, дидактичні видання. Найактивнішу участь у всіх цих заходах брала К. Грушевська [13, 56 – 57].

На цей же період (1917 – 1918 рр.) припадає початок літературної діяльності Катерини. Її перші статті вийшли під характерним псевдонімом “Професорівна”. Вивчення змісту перших публікацій К. Грушевської зазначеного періоду дає змогу класифікувати їх на дві тематичні групи: суспільно-політичні та історико-літературні.

До першої групи належать огляди та нариси на різні теми, пов’язані з громадським і культурно-освітнім життям України: “Нова Україна і старі демократії”, “Втішне з’явище”, “Перестройка партійного фронту” та ін. Вони побачили світ у газеті “Народна воля”. У цих публікаціях К. Грушевська мала на меті довести переваги уряду Центральної Ради, розкрити особливості взаємин Росії з Україною та влади з народом.

До другої групи належать літературознавчі статті, присвячені аналізу праць О. Шульгіна (статті “Третій Рим”, “Союзники Росії”, “Союзники Росії та Україна”, “Фатум історії”, “Політика”), Д. Донцова (“Міжнародне положення України і Росія”), книга К. Поліщука “Серед могил і руїн (Нариси і оповідання)”, збірка поезій О. Кобеця “Під небом чужим. Із щоденника полоненого 1916 – 1917 р.”. Більшість цих публікацій уміщено в рубриці “Література, наука, суспільне життє”, редактованого батьком “Літературно-наукового вісника”. Зі змісту праць К. Грушевської бачимо, що

рецензовані твори вона розглядала як важливі історичні свідчення тогочасного психологічного стану українського народу. Крім того, вона сприймала спадщину видатних істориків і митців як засіб підвищення громадської та культурно-освітньої активності українців, особливо селянства, як рушійної сили становлення нового українського суспільства [13, 60 – 61].

На початку 1919 р. внаслідок більшовицької інтервенції родина Грушевських залишила Київ і планувала виїхати до Львова. Проте до пункту призначення не вдалося дістатися, і Грушевські зупинилися у Кам'янці-Подільському, а невдовзі через несприятливу політичну ситуацію змушені були переїхати до Праги. З того часу упродовж 1919 – 1924 рр. Катерина разом із батьками перебувала в еміграції, де вона не полишає громадської та культурно-освітньої діяльності. Свої наукові інтереси в еміграції вона реалізує у межах створеного батьком Українського соціологічного інституту (УСІ). М. Грушевський планував спочатку організувати цей заклад у Женеві (Швейцарія), але не знайшовши там відповідної фінансової та організаційної підтримки, переніс його осідок у Прагу (Чехія). Проте через деякий час Український соціологічний інститут знову змінив місце розташування – його перевели до Відня (Австрія), що було пов'язано з переїздами самих Грушевських. Одним з головних завдань інституту була організація студій первісної культури. Саме у цій сфері, за порадою батька, Катерина й вирішила розпочати наукову спеціалізацію. Також вона виконувала обов'язки секретаря УСІ й проходила там аспірантський стаж [I, 12].

У 1920 р. Катерина Грушевська стала членом українського емігрантського клубу в Празі. На зібраннях членів цього товариства виголошувалися й обговорювалися реферати, присвячені питанням історії, економіки, культури України; влаштовувалися святкові вечори та інші подібні заходи, присвячені пам'ятним датам у історії України. Досить часто на такі заходи запрошували представників іноземних країн, оскільки важливе значення мало інформування чеської громади про українські справи та налагодження зв'язків із європейцями. Також було організовано видання різноманітної періодики української студентської молоді, в якій особлива увага приділялася культурно-освітнім проблемам [XII, 2].

Наприкінці 1921 р. було створено віденський Комітет помочі голодним України, метою якого була матеріальна підтримка працівників науки, літератури, мистецтва та культури, широких кіл інтелігенції, робітників, селян. У роботі цього комітету брала участь і Катерина Михайлівна, допомагаючи батькові, який очолив Комітет. Також у листопаді 1921 р. було утворено Чесько-український комітет допомоги українській молоді. Від січня 1922 р. комітет одержував із державного фонду Чехословацької республіки щомісячні субвенції для виплати стипендій українським студентам. Умовою одержання стипендій було сумлінне навчання. Причому спочатку допомога студентам надавалась у вигляді забезпечення житлом, одягом, підручниками, їжею тощо, але з 1922 р. комітет почав щомісячно видавати стипендії в розмірі близько 500 крон [III, 5 – 5 зв.].

1922 р. у Празі була заснована “Громада студенток-українок”, яка об’єднувала 70 дівчат. Завданням цієї організації було вивчення та популяризація української культури. Відомо, що в діяльності “Громади” активну участь приймала Катерина Михайлівна [XI, 105].

Як було зазначено вище, К. Грушевська була аспіранткою, активним співробітником Українського соціологічного інституту. Неабияким здобутком молоді дослідниці стала її перша самостійна етнографічна праця “Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки” – “вибірка характеристичних текстів різних родів і різних стадій словесної творчості обох континентів”, що вийшла у світ під грифом УСІ в українській серії 1923 р. Книга складалася з теоретичної передмови “Розвій словесної творчості і примітивна проза” (10 розділів) і двох частин, що репрезентували зразки колективної творчості первісних народів Африки та Америки, від яких читач міг отримати, як вказувала авторка, “справжню естетичну насолоду”.

Під “примітивною стадією” К. Грушевською розумівся такий період, коли “у сфері продукції життя ще не дійшло до поділу праці, у сфері соціальній не допустило до класової диференціації суспільності, у сфері інтелектуальній не переступило зони, що відділяє мислення прелогічне, з його містичною синтетичністю, від новішої аналітичної раціоналістичної думки”. Важливим висновком К. Грушевської стало визначення особливостей первісного мислення, відсутності в міфологічній свідомості елементів

етики (“утилітарно-моральних поучень”), усвідомленні звіра рівноцінним людині членом середовища, “добродієм і помічником”. Отже, однією з перших в українській науці К. Грушевська звернулася до вивчення міфологічних основ фольклору й авторської літератури, простежуючи діалектику переходу від міфу до фольклору на прикладі зразків творчості народів Африки й Америки. Ілюструючи розвиток форми і змісту прозової творчості у первісному суспільстві, упорядниці простежила еволюцію міфологічного світосприйняття, розмістивши матеріал від найпримітивніших зразків до вищих, пізніших форм [III, 274].

Джерельна база наукової роботи була доволі солідною як для молодого дослідниці – це матеріали бібліотек Відня, Женеви, Праги, а також цілої низки архівних установ. Високу якість праці забезпечило також постійне наукове керівництво з боку батька. Проте відзначимо, що довголітніми наставниками Катерини Михайлівни, крім Михайла Сергійовича, були й інші видатні представники родини Грушевських: О. Грушевський (рідний дядько) [III, 11], О. Грушевська (тітка) [IV, 45], Г. Шамрай (тітка) [V, 141], С. Шамрай (двоюридний брат) [VI, 23], з якими Катерина підтримувала постійний зв’язок, перебуваючи в еміграції.

Нової якості наукова діяльність Катерини набула після повернення родини Грушевських до Києва у 1924 р. Вона брала участь у роботі очоленої батьком Науково-дослідної кафедри історії України ВУАН та у виданні відновленого ним журналу “Україна”. Продовжуючи розпочаті на еміграції студії, К. Грушевська працювала у складі новоствореної культурно-історичної комісії та комісії історичної пісенності, головною метою яких було студіювання соціальної преісторії України, залучення невідомих досі матеріалів до наукового обігу. Грушевські активно популяризували свої напрацювання серед широких інтелігентських мас, подорожуючи багатьма регіональними осередками. Так, 5 – 11 липня 1924 р. вони відвідали Чернігів та Житомирщину [VII, 21].

У жовтні 1925 р. К. Грушевська очолила Кабінет примітивної культури при Науково-дослідній кафедрі історії України [XII, 24], а в 1927 р. за результатами роботи було подано клопотання про обрання Катерини Михайлівни дійсним членом цієї кафедри [XV, 4]. На жаль, через певне непорозуміння між керівництвом Академії та самим М. Грушевським, функціонери побачили у

цьому прояви непотизму (адже членам кафедри забезпечувалося грошове утримання), при цьому зовсім не зваживши на наукові заслуги К. Грушевської.

У другій половині 20 – на початку 30-х рр. дослідницьку діяльність К. Грушевська продовжувала в умовах розгортання сталінських репресій, проте саме ці роки стали періодом творчого злету “Професорівни”. Тоді було написано її найбільш серйозні студії: “Огонь – його роль в економічному і соціальному побуті”, “Народний сонник”, “Скотарство в світогляді й обряді української людськості різних господарських зон”, “Вияснення живання голого тіла як магічного засобу в жіночій господарстві”, “Українське старецтво як професійний носій української пісні”, “Обмін у примітивному господарстві”, “Українські народні думи” (друкувалися у журналах “Україна”, “Записки НТШ”). Дослідниця активно шукала нові напрями дослідження (збирання матеріалів “Українського сонника”), розробляла програму для вивчення й популяризації етнографічних матеріалів, а також програму професійної підготовки етнографів і фольклористів [VIII, 297]. Також К. Грушевській доводилося виконувати й перекладацьку роботу для батька та його наукових інституцій, адже дослідниця вільно володіла англійською, німецькою, французькою, італійською, іспанською, норвезькою, польською, чеською, сербською, російською мовами.

Від липня 1926 р. почав виходити культурологічний науковий часопис “Первісне громадянство та його пережитки на Україні”, основним завданням якого було проведення порівняльно-історичних студій над народними думами та героїчним епосом. У випусках цього часопису було надруковано статті багатьох відомих закордонних і вітчизняних учених, які згуртувалися навколо видавничого дітища К. Грушевської. Часопис виходив аж до початку 1930 рр., допоки його не знищила сталінська репресивна машина [X, 93]. Також наприкінці 1920-х рр. К. Грушевська працювала над щорічником “Українських народних дум”, світ встигло побачити два томи.

Подальші пошуки в обраному науковому напрямі відкривали нові перспективи перед Катериною Грушевською. Наприклад, у 1927 – 1928 рр. з’явилася можливість власним коштом поїхати в закордонне відрядження до Австрії, Франції, Німеччини для того,

аби ознайомитися зі світовими дослідженнями первісної культури та фольклору [XII, 19], попрацювати у бібліотеках та архівах, узяти участь у роботі багатьох конференцій. Відзначимо, що дозвіл на відрядження було отримано з певними “труднощами” з боку радянських контролюючих органів.

На початку 1930-х рр. після арешту М. Грушевського у справі так званого “Українського національного центру” фактично припинилася й дослідницька кар’єра К. Грушевської. Після звільнення Михайла Сергійовича, Грушевські змушені були оселитися в Москві. Тут видатний історик намагався продовжувати наукову роботу, і першою його помічницею вкотре була донька.

Після трагічної смерті М. Грушевського у листопаді 1934 р. Катерина Михайлівна працювала в Києві старшим науковим співробітником академічного Інституту літератури, взявши на себе важку і копітку працю зі збереження, наукової обробки й підготовки до видання розлогої творчої спадщини видатного батька. Значною мірою її стараннями 1936 р. побачив світ 10-й том “Історії України-Руси”. Марія Сильвестрівна так описувала життя дочки: “Останні роки після несподіваної смерті батька 1934 р. підрізали її сили, а напружена робота 1934 – 1938 рр., навіть без літнього відпочинку, дуже стомили її” [19, 262].

10 липня 1938 р. у Києві Катерину Михайлівну було заарештовано органами НКВС. Спочатку вона опинилась у СІЗО на Інститутській, а згодом була переведена до Лук’янівської в’язниці, де їй довелося пройти через довгі місяці слідства, допитів, знущань. 15 – 16 квітня 1939 р. (через дев’ять місяців і шість днів від дня арешту) на закритому судовому засіданні Військового трибуналу КОВО “без допущення захитників” К. Грушевська фактично відмовилася від своїх свідчень на попередньому слідстві, заявивши, що вони “слідством записані не досить вірно” і вимагають додаткових уточнень. Але незважаючи на це, Військовий трибунал визнав К. Грушевську винною у сприянні антирадянській діяльності української націоналістичної організації з метою “встановлення фашистської диктатури”. Її позбавлено волі та відправлено до виправно-трудового табору терміном на вісім років із “пораженням прав” на п’ять років та конфіскацією особистого майна [XII, 39].

Достовірно відомо, що в липні 1940 р. К. Грушевську відправили у Владивосток, де проводили повторне слідство. А 1941 р., перед початком радянсько-німецької війни, вона написала матері в Москву, що була на допиті в прокурора і скоро повернеться до Києва. Проте у зв'язку з військовими діями її було відправлено на “жительство” до Уфи. За документами КДБ, К. Грушевська померла 30 березня 1943 р. в Темлазі, поховано її в Новосибірську [XIII, 313].

Висновки. Катерина Грушевська прожила надзвичайно яскраве і змістовне життя, сповнене натхненної наукової та культурно-громадської праці. Під чуйним керівництвом свого батька вона започаткувала в українській науці студії над проблемами примітивного мислення та народним фольклором. Також інспірована значною мірою національною жертовністю родинного оточення, К. Грушевська з молодих років усвідомила необхідність прийняття свідомої та активної громадянської позиції. Її реалізацією стали ініціативи молоді дівчини у численних українських просвітніх і культурних організаціях як на Батьківщині, так і в еміграції. На жаль, К. Грушевська не встигла повною мірою реалізувати свої різнопланові наукові та культурно-просвітні плани, адже доля відвела їй лише кілька десятиліть для напруженої праці, подекуди на межі самопожертви.

Перспективним напрямом подальшого вивчення проблеми є написання академічної біографії про Катерину Грушевську, де б знайшли своє місце сюжети про її культурно-освітню та громадську працю. Усебічна реконструкція академічної біографії Катерини Михайлівни має стати ще одним вагомим кроком на шляху до створення колективного портрету родини Грушевських.

Джерела та література

- I. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1458.
- II. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 996.
- III. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1286.
- IV. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1396.
- V. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1430.
- VI. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1453.
- VII. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 981.
- VIII. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1004.

- IX. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1011.
X. ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1001.
XI. ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 54.
XII. ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 3. – Спр. 39.
XIII. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 50407. Т. 1. – Арк. 39.
XIII. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 50407 Т. 2.
XIV. ДАК. – Ф. 936. – Оп. 1. – Спр. 13.
XV. ІРНБ України. – Ф. X. – Спр. 8244-8246.

1. Білокінь С.І. Доля членів Центральної Ради в СРСР / С.І. Білокінь // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 1 (622). – С. 14 – 26.

2. Білокінь С.І. Діалектика нищення / С.І. Білокінь // Вісті з України. – 1991. – Грудень. – № 50 (1704). – С. 4.

3. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації / Л. Винар. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – 304 с.

4. Верба І.В. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. / І.В. Верба // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 131 – 149.

5. Гирич І.Б. Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Показчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві) / І.Б. Гирич. – К. : Б. в., 1996. – 107 с.

6. Горинь В.І. Катерина Грушевська: талан чи доля... / В.І. Горинь на сайті: <http://postub.brama.com/index.html>.

7. Заруба В.М. Розгром і знищення Київської школи істориків Михайла Грушевського / В.М. Заруба // Український історик. – 1991 – 1992. – Ч. 3 – 4, 1 – 4. – С. 147 – 148.

8. Кучеренко М.О. До історії львівського періоду життя Михайла Грушевського (за родинним листуванням) / М.О. Кучеренко // Архіви України. – 2004. – № 4 – 6. – С. 157 – 175.

9. Кучеренко М.О. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / М.О. Кучеренко, С.М. Панькова, Г.В. Шевчук. – К. : Кий, 2006. – 627 с.

10. Матяш І.Б. Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви / І.Б. Матяш. – К., 1997. – 224 с.

11. Матяш І.Б. Катерина Грушевська: життя та діяльність / І.Б. Матяш. – К. : Україна, 2004. – 240 с.

12. Матяш І.Б. “Зірка першої величини” : Життєпис К.М. Грушевської / І.Б. Матяш. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознав., 2002. – 232 с.

13. Матяш І.Б. Міфи та фольклор народів світу: посібник-хрестоматія / УНДІАСД ; авт.-упоряд.: І.Б. Матяш, А.А. Астахова, І.Г. Панченко ; наук. ред. І.Б. Матяш. – К., 2003. – 278 с.

14. Матяш І.Б. “Бажаю всего найкращого і спокою і радості...” (Листи Катерини Грушевської до Олександра та Ольги Грушевських) / І.Б. Матяш // Пам’ятки : археографічний щорічник. – 2003. – № 4. – С. 198 – 209.
15. Малик Я.Й. Катерина Грушевська. Текст лекції з курсу політичної історії України / Я.Й. Малик. – Львів : ЛДУ, 1991. – 32 с.
16. Малик Я.Й. Катерина Грушевська / Я.Й. Малик. – Львів : ЛРІДУ ; Снятин : Прут Принт, 2009. – 63 с.
17. Панькова С.М. “Фантазувати і придумувати я не буду” (Спогади Вікторії Слупської (Шамрай)) / С.М. Панькова // Пам’ятки України: Історія та культура. – 2013. – № 10. – С. 72 – 79.
18. Пиріг Р.Я. З роду Грушевських: [Шамрай С.В. – син Ганни (сестра М.С. Грушевського)] / Р.Я. Пиріг // Літ. Україна. – К., 1992. – 29 жовтня. – С. 6.
19. Пиріг Р.Я. Життя і діяльність М.С. Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920 – 1930-ті рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 / Р.Я. Пиріг. – К., 1994. – 353 с.
20. Пиріг Р.Я. М.С. Грушевський: між історією і політикою (1924 – 1934 рр.) : 125-річчя з дня народження М.С. Грушевського / Р.Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 1991. – № 9. – С. 50 – 60.
21. Педич В.П. Львівська історична школа М. Грушевського (1894 – 1914 рр.) автореф. ... канд. іст. наук / В.П. Педич. – К., 1966. – 23 с.
22. Прицак О.І. Kateryna Hruševska (1900 – ?) / О.І. Прицак // Український археографічний щорічник. – 2013. – Т. 21. – № 18. – С. 143 – 145.
23. Полонська-Василенко Н.Д. Спогади / Н.Д. Полонська-Василенко. – К. : Вид. дім “Кисво-Могілянська академія”, 2011. – 591 с.
24. Федорук Я.О. Нездійснений проект перевидання “Українських народних дум” Катерини Грушевської у “Гарвардській серії українознавства” / Я.О. Федорук // Український археографічний щорічник. – 2013. – Т. 21. – № 18. – С. 128 – 142.
25. Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924 – 1930) / О.В. Юркова. – К., 1999 – 259 с.

Журавлєв Святослав. Неутомимый деятель на поприще украинской культурно-просветительной и общественной жизни 20 – 30-х годов XX столетия (Грушевская Екатерина Михайловна). Стаття посвящена життю і діяльності Катерини Грушевської – ученої, фольклористки, культурного і суспільного діяча 20 – 30-х рр. ХХ в. На основі архівних матеріалів зроблено спробу проаналізувати її досягнення в області науки, культури, освіти. Зроблено висновок про значущість і

многоплановости культурно-просветительской и общественной деятельности Е. Грушевской.

Ключевые слова: род Грушевских, Екатерина Грушевская, наука, исследователь, фольклорист, культуролог, Украинский социологический институт, уголовное производство.

Zhuravlev Svyatoslav. The tireless activist in the sphere of Ukrainian cultural-educational and social life in 20 – 30s of the 20th century (Hrushevska Kateryna Mykhailivna). The article is devoted to the life and work of Kateryna Hrushevska – a famous scientist, folklorist, cultural and social activist of 20 – 30s of the 20th century. Based on archival materials an attempt to analyze her achievements in science, culture and education has been made. The author has drawn the conclusions about the importance and diversity of cultural, educational and public works of K. Hrushevska.

Key words: Hrushevskyi's family, Kateryna Hrushevska, science, researcher, folklorist, art critic, Ukrainian Sociological Institute, criminal proceedings.